

Examen HAVO

2025

tijdvak 1
maandag 12 mei
13.30 - 16.30 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 25 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 67 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag één van de 'kenmerkende aspecten' wordt gevraagd, moet je de tekst daarvan opschrijven of dat deel ervan dat relevant is voor de beantwoording van de vraag (er zijn kenmerkende aspecten die uit meerdere onderdelen bestaan).

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende gebeurtenissen, die te maken hebben met reclame in Nederland, staan in willekeurige volgorde:

- 1 Bekende TikTokers verdienen veel geld door op internet reclame te maken, waarbij ze #ad toevoegden aan hun filmpjes.
- 2 Dolle Mina's plakten een afbeelding van een koeienuier over blote vrouwenborsten op reclameposters. Ze schreven daar 'vrouwen zijn geen koopwaar' bij.
- 3 Henricus Nijgh richtte het eerste Nederlandse advertentie bureau op nadat er door het gebruik van stoommachines steeds meer concurrentie tussen merken ontstond.
- 4 In Amsterdam werd voor tabak uit de dertien Amerikaanse koloniën van Groot-Brittannië reclame gemaakt met de afbeelding van een pijprokende inheemse inwoner.
- 5 In het nationaalsocialistische weekblad *Storm* stond dat het tijd werd om een 'joodsche reclameadviseur' die meewerkte aan reclames voor zeep, naar een kamp te sturen.
- 6 Om bedrijven te helpen die in de problemen kwamen door de Beurskrach steunde de regering de reclamecampagne 'Koopt Nederlandsche waar'.

- 2p 1 Zet deze gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 1.

Stel: je onderzoekt het veranderen van het wereldbeeld van Portugese ontdekkingsreizigers. Je vindt de informatie in deze bron daarvoor bruikbaar.

- 3p 2 Geef aan:
- dat de beschrijving toont dat ontdekkingsreizen kunnen bijdragen aan het veranderen van het wereldbeeld, waarna je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron, en
 - waardoor je de informatie in deze bron **wel** betrouwbaar vindt voor dit onderzoek.

Gebruik bron 2.

Bontemantel beschrijft veranderingen ten aanzien van het schilderen van schuttersstukken na 1580. Voor deze veranderingen kunnen twee kenmerkende aspecten als oorzaak worden genoemd:

1 het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

2 de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Republiek.

- 4p 3 Geef per oorzaak aan waardoor dit leidt tot een verandering in het schilderen van schuttersstukken, waarbij je je antwoord telkens ondersteunt met een verwijzing naar de bron.

Twee gegevens over de Nederlander Simon Stevin (1548-1620):

1 Stevin gooide kogels met een verschillend gewicht van een toren om te zien of ze even snel zouden landen.

2 Stevin gaf lessen aan ingenieurs in het Nederlands omdat hij deze taal het meest geschikt vond voor kennisoverdracht.

- 2p 4 Toon aan, telkens met behulp van een kenmerkend aspect:

– met gegeven 1 bij welke ontwikkeling in zijn tijd Stevin **wel** aansloot, en

– met gegeven 2 bij welke ontwikkeling in zijn tijd Stevin **niet** aansloot.

Let op: je moet na het opschrijven van een kenmerkend aspect een uitleg geven.

Gebruik bron 3.

De Virginia Company laat dit portret maken en er kopieën van verspreiden.

Twee conclusies:

1 Met de tekst onder het portret kun je aantonen dat de Engelse aanwezigheid in Amerika zich nog in de beginfase bevindt.

2 De Virginia Company wil nieuwe kolonisten werven voor Amerika.

- 3p 5 Toon aan:

– dat de tekst onder het portret past bij het begin van de Engelse aanwezigheid in Amerika, en

– waardoor de Virginia Company verwacht met dit portret nieuwe kolonisten te kunnen interesseren voor Amerika, waarna je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron.

Een geschiedenis:

In 1774 steunden vrouwen uit de Amerikaanse stad Edenton een boycot van Britse thee en Britse stoffen. Deze boycot was een reactie op het instellen van nieuwe belastingen door de Britse koning. Een van de vrouwen, Penelope Barker, zei: "Misschien zijn het tot nu toe alleen mannen geweest die tegen de koning protesteerden. Dat betekent alleen maar dat vrouwen er te lang over hebben gedaan om hun stem te laten horen."

- 3p 6 Licht deze geschiedenis toe door:
- het politieke argument te noemen waarmee kolonisten in Amerika zich in die tijd verzetten tegen het betalen van de Britse belastingen, en
 - te verklaren waardoor acties als die in Edenton het Britse bestuur onder druk zetten, en
 - aan te tonen dat Penelope Barker uitgaat van het verlichte idee van natuurlijke rechten.

Gebruik bron 4.

Je concludeert dat Catharina de Grote een verlicht absoluut vorstin is.

- 4p 7 Toon aan, waarbij je je antwoord telkens ondersteunt met een verwijzing naar de bron:
- dat het beleid van Catharina past bij verlicht denken, en
 - dat het beleid van Catharina past bij het absolutisme.

Vroegmoderne tijd

bron 1

Tijdens de eerste reis (1497-1499) van de Portugese ontdekkingsreiziger Vasco da Gama naar India houdt soldaat Alvaro Velho voor zichzelf een reisverslag bij. In het reisverslag, dat in de negentiende eeuw voor het eerst wordt gepubliceerd, beschrijft Velho de voorbereiding van een ontmoeting tussen Da Gama en de koning van Calicut¹⁾.

De dag daarop had de bevelhebber [Da Gama] de volgende geschenken gereed liggen om aan de koning te sturen: twaalf lappen gestreepte katoen, verder nog een koffer met zes metalen waskommen, een kist suiker, twee vaatjes olijfolie en twee vaatjes honing. Omdat het in dit land het gebruik is dat men de koning niets brengt zonder eerst (...) zijn huisbediende, en vervolgens de wali²⁾ ervan in kennis te stellen, kwamen die bij ons langs. Ze begonnen om de geschenken te lachen. Zij zeiden dat men dit de koning niet kon aanbieden en dat de armste koopman die uit Mekka³⁾ kwam meer gaf dan dit. Als Vasco da Gama de koning geschenken wilde aanbieden, moest het van goud zijn.

noot 1 een stad in India, het huidige Kozhikode

noot 2 De wali is een belangrijke ambtenaar van de Indiase koning.

noot 3 een Arabische stad

bron 2

De Amsterdamse koopman Hans Bontemantel (1633-1688), schrijft over schuttersstukken¹⁾ na 1580:

Na 1580 zijn de compagnieën geschilderd op een andere wijze, te weten met musketten, hellebaarden en pieken²⁾, en de meesten die zijn afgebeeld zijn onbekend, behalve enige officieren. En enige tijd geleden zijn de oude schilderijen verplaatst, maar door het verkrijgen van meer kamers [in het gebouw van de schutterij] die ook met schutterstukken worden behangen, is daar netjes mee omgegaan en zijn de kamers en zalen bekleed met [de nieuwe] schilderijen die door de belangrijkste meesters gemaakt worden. (...) De schutters hebben de schilderijen zelf betaald.

noot 1 Een schuttersstuk is een schilderij waarop een schutterscompagnie staat afgebeeld.

Een schutterscompagnie is een groep burgers die zorgt voor orde, veiligheid en de verdediging van de stad.

noot 2 Dit zijn schiet- en steekwapens.

bron 3

In 1616 laat de Virginia Company een portret maken van Matoaka, de dochter van een inheemse Noord-Amerikaanse vorst:

Om het portret staat:

Matoaka, alias Rebecca, dochter van de machtige prins Powhatan, keizer van Virginia. Op de leeftijd van 21, in het jaar 1616.

Tekst onder het portret:

Matoaka alias Rebecca, dochter van de machtige prins Powhatan, keizer van Attanoughkomouck alias Virginia, bekeerd en gedoopt in het christelijk geloof en vrouw van de waardige heer John Rolfe¹⁾.

noot 1 John Rolfe is een Engelse kolonist in de kolonie Virginia in Noord-Amerika.

bron 4

In april 1787 schrijft Catharina de Grote, de vorstin van Rusland, in een brief aan graaf Piotr Roemjantsev:

Van de taken die ik je toevertrouw is de introductie van de variolatie¹⁾ tegen de pokken²⁾ één van de belangrijkste. De pokken bezorgen, zoals ze weten, groot leed onder vooral de gewone mensen. Een dergelijke variolatie zou overal gebruikelijk moeten zijn, en het is nu des te handiger omdat er in bijna alle districten artsen of medische begeleiders zijn, en er geen enorme uitgaven voor nodig zijn. Om hiervan een voorbeeld te geven: geef zo snel mogelijk in elke provinciestad bevel om de overbodig geworden kloosterwoningen of de kleine kloosters die gesloten zijn te tellen, en om een minimumaantal woningen te bouwen voor het tijdelijke verblijf van degenen die deze inenting niet thuis kunnen krijgen.

noot 1 Variolatie is een vorm van vaccinatie, waardoor mensen immuun worden voor een ziekte.

noot 2 De pokken is een zeer besmettelijke ziekte die kan leiden tot verminking en dood.

Moderne tijd

In de negentiende eeuw liet de Nederlandse regering een rapport schrijven over de kolonie Nederlands-Indië. Hierin stond het uitgangspunt: "De Koloniën bestaan voor het Moederland [Nederland], en niet het Moederland voor de Koloniën."

- 2p **8** Toon voor **twee** kenmerkende aspecten uit de negentiende eeuw aan dat het uitgangspunt uit het rapport hierbij paste.

Let op: je moet na het opschrijven van een kenmerkend aspect een uitleg geven.

De slaafgemaakte vrouw Mary Prince werd meegenomen uit Bermuda naar Groot-Brittannië. Daar aangekomen besloot ze de familie te verlaten die haar in slavernij had gehouden. In 1831 voerde Mary gesprekken met de abolitioniste Susanna Strickland, die daarna het boek *Het verhaal van Mary Prince, door haarzelf verteld* publiceerde. Er stond in het boek dat Mary was 'gered' door Britse abolitionisten. Het boek werd in korte tijd driemaal herdrukt.

- 3p **9** Licht de populariteit van het boek toe door:
- aan te tonen dat Strickland het superioriteitsgevoel van de Britten bevestigde, en
 - een reden te noemen waardoor dit boek werd beschouwd als een betrouwbare bron voor het levensverhaal van Mary, en
 - aan te geven welke discussie in het Britse parlement de belangstelling voor het boek zal hebben vergroot.

Gebruik bron 5.

Je kunt met dit verslag aantonen dat de Factory Acts worden gehandhaafd.

- 2p **10** Toon dit aan door:
- de maatregel in de Factory Acts te noemen die deze inspecteur controleert, en
 - met de bron aan te geven waaruit blijkt dat de Factory Acts worden gehandhaafd.

Gebruik bron 5 nog een keer.

De fabrieksinspecteur wil de betrouwbaarheid van zijn waarnemingen benadrukken.

- 2p 11 Noem een manier waarop de inspecteur dit doet, waarna je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 6.

De Britse regering laat na de opstand in India in 1857 regelmatig een rapport schrijven over wat er in Indiase kranten staat. Het artikel uit de *Prapancha Mitram* wordt opgenomen in zo'n rapport.

- 3p 12 Verklaar:
- de belangstelling van de Britse regering voor wat er in Indiase kranten staat vanuit de opstand in 1857, en
 - dat juist dit artikel in het rapport wordt opgenomen, waarna je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 7.

In 1911 worden de brieven van Kartini gepubliceerd. Het koloniale bestuur in Nederlands-Indië en Nederlandse feministen prijzen de inhoud van de brieven.

- 4p 13 Geef voor beiden apart aan waardoor zij het eens zijn met de inhoud van de brieven, waarbij je je antwoord telkens ondersteunt met een andere verwijzing naar de bron.

De Britse minister-president Lloyd George was onderhandelaar bij het Verdrag van Versailles. In mei 1922 zei hij in het Britse parlement: "Ik heb vandaag heel duidelijk uiteengezet (...) dat van Duitsland, hoewel het moreel verantwoordelijk is alle kosten van de oorlog te betalen, alleen kan worden verwacht dat het betaalt in verhouding tot zijn [economische] capaciteit."

Er was bij Lloyd George verandering en continuïteit aan te wijzen in zijn mening over het Verdrag van Versailles.

- 2p 14 Licht dit toe door:
- een afspraak uit het Verdrag van Versailles te noemen die Lloyd George wilde aanpassen, en
 - aan te tonen dat Lloyd George niet van mening veranderde over de rol van Duitsland in de oorlog.

Gebruik bron 8.

Je trekt uit deze beschrijving twee conclusies:

- 1 Duitsland verandert in 1933 in een totalitaire samenleving.
- 2 De Duitse bevolking is in 1933 nog niet volledig genazificeerd.

- 3p 15 Ondersteun beide conclusies door:
- aan te geven waardoor de gebeurtenissen in Niederstetten passen bij een totalitaire samenleving, en
 - aan te tonen dat de nazificering van de bevolking nog niet volledig is, waarna je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron.

Gebruik bron 9.

Hitler laat deze triomfboog in 1937 opnemen in de plannen voor een nieuwe Duitse hoofdstad. De boog wordt nooit gebouwd.

3p 16 Verklaar beide door:

- uit te leggen met een verwijzing naar de prent bij welk kenmerk van het nationaalsocialisme het ontwerp van de triomfboog past, en
- aan te geven waardoor het tijdens de Tweede Wereldoorlog niet mogelijk was de triomfboog te bouwen.

In mei 1945 dwongen geallieerde troepen inwoners van de Duitse stad Burgsteinfurt filmbeelden te bekijken die zij hadden gemaakt in de concentratiekampen Buchenwald en Bergen-Belsen. Volgens de geallieerden droeg dit bij aan het ongedaan maken van de nazificering van de Duitse bevolking.

2p 17 Leg de redenering van de geallieerden uit.

Gebruik bron 10.

Een conclusie:

De beschrijving die Blokzijl geeft van de gebeurtenissen in Amsterdam is politiek gekleurd.

3p 18 Ondersteun deze conclusie door:

- aan te tonen dat de beschrijving gekleurd is door communistische ideeën van Blokzijl, waarna je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron, en
- met een kenmerkend aspect uit de tweede helft van de twintigste eeuw een verklaring te geven voor het harde optreden tegen de stakers.

Let op: je moet na het opschrijven van een kenmerkend aspect een uitleg geven.

De volgende gegevens over Duitse deelname aan de Olympische Spelen staan in willekeurige volgorde:

- 1 Als gevolg van de verzoeningspolitiek met Frankrijk mocht Duitsland meedoen aan de Olympische Spelen van Amsterdam.
- 2 Bij de Olympische Spelen in Tokyo deden de BRD en de DDR voor het eerst elk met een eigen ploeg mee.
- 3 De Amerikaanse president Ronald Reagan vroeg zich vlak voor de val van de Berlijnse Muur af of het mogelijk was Olympische Spelen te organiseren in Oost- én West-Berlijn tegelijk.
- 4 Het in bezettingszones verdeelde Duitsland mocht niet deelnemen aan de Olympische Spelen in Londen.
- 5 Tijdens de openingsceremonie van de Olympische Spelen van Berlijn brachten Duitse sporters bij de hoofdtribune de Hitlergroet.
- 6 Vlak na het einde van de detente boycotte de BRD samen met andere Westerse landen de Olympische Spelen in Moskou.

2p 19 Zet deze gegevens in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Gebruik bron 11.

Een conclusie:

Sprenger heeft kritiek op een wet die in 1956 wordt aangenomen.

- 2p **20** Onderbouw deze conclusie door de wet te noemen waarop Sprenger kritiek heeft, waarna je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de bron.

Een geschiedenis:

In de *Leidse Courant* stond in 1958 over de televisie-uitzendingen die week: "We weten dat de kijkers veelal verzot zijn op familiespelen. Vrijdag zal in Eurovisie-verband worden uitgezonden: 'Kent u West-Europa?' Dat zal een quiz zijn over aardrijkskunde, economie en politiek. Het betreft een internationale finale met deelnemers uit alle landen van de Kolen- en Staalgemeenschap. Ons land zal worden vertegenwoordigd door mejuffrouw R. Tissing."

- 3p **21** Licht deze geschiedenis toe door:

- uit te leggen dat uitzendingen zoals deze konden bijdragen aan 'de Europese eenwording', en
- aan te tonen dat je met de uitzending een ander kenmerkend aspect uit de tweede helft van de twintigste eeuw kunt illustreren.

Let op: je moet na het opschrijven van een kenmerkend aspect een uitleg geven.

In 1966 won Provo bij de gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam één zetel. Bernard de Vries nam namens Provo zitting in de gemeenteraad, maar een jaar later hief Provo zichzelf op.

- 2p **22** Leg uit vanuit de doelstelling van Provo dat de deelname in de gemeenteraad bijdroeg aan het opheffen van de beweging.

Twee gebeurtenissen:

- 1 In 1972 werd in het parlement van de BRD een motie van wantrouwen ingediend tegen de regering van kanselier Brandt.
- 2 Na 1989 werd bekend dat de Oost-Duitse *Staatssicherheitsdienst* een West-Duits parlamentslid had omgekocht om tegen deze motie van wantrouwen te stemmen. De regering van de DDR wilde er zo voor zorgen dat Brandt kanselier bleef.

- 3p **23** Geef aan:

- welk politiek belang de regering van de DDR had dat Brandt kanselier bleef, waarbij je in je antwoord ingaat op de buitenlandse politiek van Brandt, en
- waardoor na 1989 bekend werd dat de *Staatssicherheitsdienst* het parlamentslid had omgekocht.

Gebruik bron 12.

Een interpretatie:

De tekenaar ondersteunt met deze prent het beleid van perestrojka.

3p **24** Ondersteun deze interpretatie door:

- zonder bron de kern van het beleid van perestrojka te noemen, en
- aan te tonen dat de tekenaar het beleid van perestrojka ondersteunt, waarna je je antwoord ondersteunt met een verwijzing naar de prent.

Gebruik bron 13.

2p **25** Geef aan:

- voor welke historische gebeurtenis de internationale pers komt, en
- dat het door de *Gay krant* en het COC georganiseerde media-evenement bijdraagt aan het idee dat Nederland een gidsland is.

bron 5

Een gedeelte uit een verslag dat een fabrieksinspecteur in 1836 schrijft voor het Britse parlement:

Edelachtbare, in het geval van [het bedrijf] Taylor, Ibbotson & Co. heb ik het bewijsmateriaal uit de mond van de jongens zelf verkregen. Ze vertelden mij dat ze vrijdagochtend 27 mei om zes uur 's ochtends begonnen met werken en dat ze, met uitzondering van de maaltijden en een uur extra om middernacht, pas op zaterdagavond om vier uur stopten met werken, nadat ze twee dagen en een nacht bezig waren geweest.

Omdat ik nauwelijks kon geloven dat dit mogelijk was, stelde ik iedere jongen dezelfde vragen, en van iedereen kreeg ik dezelfde antwoorden. Ik ging toen het kantoor binnen om het logboek te bekijken, en in aanwezigheid van een van de meesters verwees ik naar de wreedheid van de zaak en zei ik dat ik dit zeker moest bestraffen met alle strengheid die in mijn macht lag. De heer Rayner, de gecertificeerde chirurg¹⁾, was hierbij aanwezig.

noot 1 Een gecertificeerde chirurg hield toezicht op de gezondheid van kinderen in fabrieken en moest misstanden melden aan de overheid.

bron 6

Lord George Hamilton is de Britse minister voor India. Hij beweert in 1901 dat de welvaart onder Indiërs is toegenomen. Hierop verschijnt in de *Prapancha Mitram*¹⁾ een artikel:

We [de redactie van de krant] zijn verbaasd om zo'n buitengewone uitspraak te horen, terwijl de Indiërs de afgelopen jaren voortdurend het slachtoffer waren van hongersnoden, pest en andere narigheden. Dit roept aan de ene kant onze woede op, maar maakt ons aan de andere kant ook aan het lachen. Als Lord George Hamilton echt denkt dat de Indiërs welvaart kennen, waarom gaan er dan duizenden bedelend om brood van deur tot deur? (...) Terwijl de Indiërs zuchten onder steeds meer zware belastingen, en duizenden omkomen van de honger, weten wij niet waar Lord George Hamilton zijn idee op baseert dat wij welvarender zijn geworden.

noot 1 Een krant die wordt geschreven door Indiërs en wordt verspreid in de provincie Madras (in India).

bron 7

Kartini is de dochter van een inlandse bestuurder in Nederlands-Indië. In 1899 schrijft ze in een brief aan de Nederlandse feministe Stella Hartshalt-Zeehandelaar:

Wijlen mijn grootvader (...), die een groot voorstander was van de vooruitgang, was de eerste Regent op Midden-Java, die zijn huis openstelde voor de gast van ver over zee: de Westerse beschaving. Al zijn kinderen, die allen een Europese opvoeding genoten, hebben of hadden (velen van hen zijn er niet meer) de liefde voor de vooruitgang van hun vader overgeërfd, en deze gaven op hun beurt hun kinderen dezelfde opvoeding, die zij zelf genoten hadden. Veel van mijn neven en al mijn oudere broers hebben de H.B.S.¹⁾ doorlopen - de hoogste inrichting van onderwijs die wij hier in Indië hebben, en de jongste van mijn drie oudere broers bevindt zich sinds ruim drie jaren ter voltooiing van zijn studie in Nederland, de twee anderen werken voor de overheid. Wij meisjes, geketend als we nog zijn aan oude gebruiken en gewoonten, hebben slechts weinig mogen profiteren van de vooruitgang, wat het onderwijs betreft. - Het was al een heel groot vergrijp tegen de zeden en gewoonten van mijn land, dat wij meisjes uit leren gingen en daarvoor elke dag het huis verlaten moesten om de school te bezoeken. Zie, de adat²⁾ van ons land verbiedt meisjes ten strengste uit hun huis te komen. Naar een andere plaats gaan mochten wij niet en de enige inrichting van onderwijs die ons stadje rijk is, is maar een gewone openbare lagere school voor Europeanen.

noot 1 een middelbare school

noot 2 In de adat zijn Indonesische gebruiken vastgelegd.

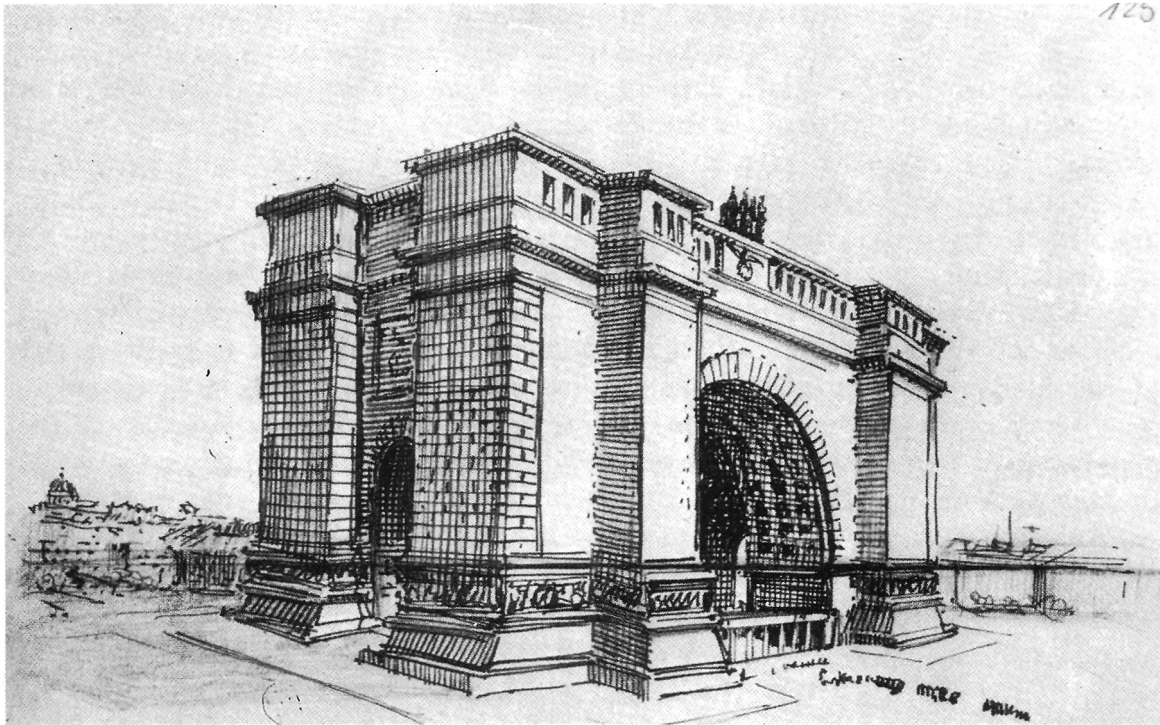
bron 8

In maart 1933 zoeken nationaalsocialistische ordetroepen naar communistische documenten in huizen van Joodse inwoners van het Duitse stadje Niederstetten. Hoewel ze geen documenten vinden, arresteren en mishandelen de ordetroepen toch tien Joodse mannen. Een Joodse inwoner vertelt hierover:

Daarna werden de slachtoffers die bijna niet meer konden staan naar de Raadskamer gebracht waar ze tegen een muur moesten staan - de 'Klaagmuur' noemden de nazi's het. Nadat ze gedwongen waren de Hitlergroet te brengen, mochten ze het stadshuis verlaten. De meesten van hen waren te zwak na de mishandeling en moesten naar huis worden gedragen door familieleden. Alle slachtoffers waren enkele weken onwel en eentje heeft zijn spraakvermogen verloren. Er moet gezegd worden dat de niet-Joodse bevolking van de stad, waarvan de meerderheid bij de verkiezingen van 5 maart op de nationaalsocialisten had gestemd, heel verontwaardigd was over wat er was gebeurd. Een oude inwoner zei: 'Hitler zou dit zeker hebben afgekeurd'.

bron 9

Adolf Hitler maakt in de jaren 1920 een schets van een triomfboog voor in Berlijn:

Toelichting:

Een triomfboog wordt geplaatst om een overwinning te herdenken. In dit ontwerp staan op de muren van de triomfboog de namen van 1,8 miljoen Duitse slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog gegraveerd.

Rechtsonder op de tekening staan mensen getekend om de grootte van de triomfboog te tonen.

bron 10

Het *Haarlems dagblad* schreef op 29 augustus 1950 over stakingen in Amsterdam:

Vervolgens sprak de heer B. Blokzijl van de C.P.N.¹⁾ uitvoerig over de stakingen. (...) 'Dit stakingsrecht' aldus de heer Blokzijl, 'wordt beantwoord met politieterror. In het cachot (gevangenis) liggen in elkaar gebeukte stakers, die alleen maar gebruikmaakten van hun democratisch recht tot staken.' Hij vergeleek het optreden van de politie met dat van de 'Grüne Polizei'²⁾ tijdens de Duitse bezetting en besloot zijn betoog met het indienen van een motie, waarin hij de directies van de scheepvaartondernemingen verzocht geen rancunemaatregelen³⁾ te nemen tegenover arbeiders die bij het conflict in de Amsterdamse haven betrokken waren.

noot 1 de Communistische Partij Nederland

noot 2 de nationaalsocialistische politie

noot 3 Rancune is wraak.

bron 11

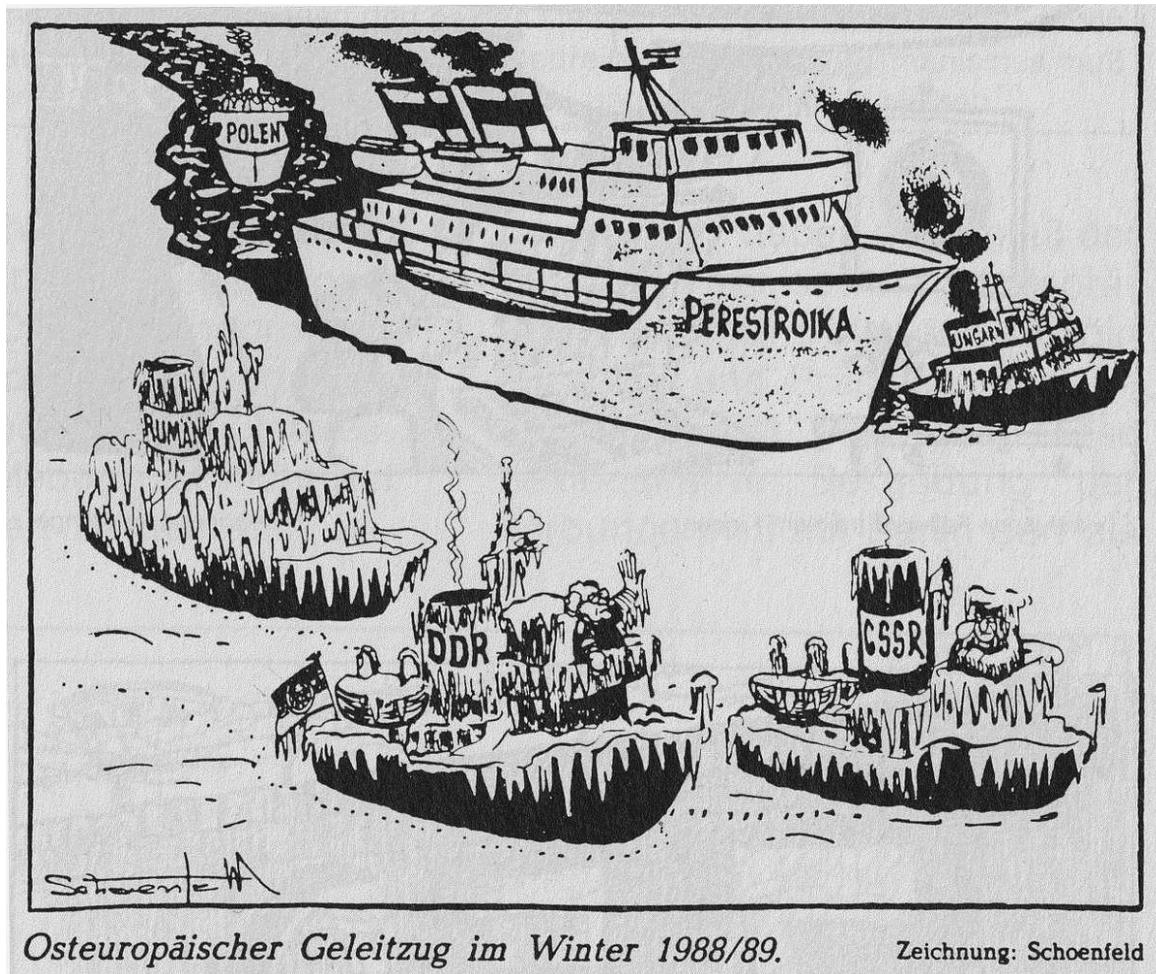
Op 21 april 1956 staat in *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* een ingezonden brief van de lezer W. Sprenger:

Het lijkt me onjuist het onderscheid tussen de gehuwde en ongehuwde vrouw te negeren. (...) Het gaat hier over de gehuwde vrouw, die, juist omdat haar man, zoals ook de wet erkent, het hoofd van de echtvereniging is, niet dezelfde vrijheden geniet als haar ongehuwde zuster. Door haar huwelijk heeft zij zich aan een bepaald gezag onderworpen, waaraan de ongehuwde vrouw niet onderworpen is. Het feitelijk voorbijgaan aan dit onderscheid schijnt er op te wijzen, dat de minister géén praktische inhoud toekent aan de wettelijke erkenning van het 'primaatschap'¹⁾ van de man' in het huwelijk.

noot 1 oppergezag

bron 12

In december 1988 verschijnt deze prent van tekenaar Schoenfeld in de krant *Der Tagesspiegel*. De titel is: 'Oost-Europees konvooi in de winter van 1988/89':

Toelichting:

Op de schepen boven staat van links naar rechts: Polen, perestrojka, Hongarije.

Op de schepen onder staat van links naar rechts: Roemenië, DDR en CSSR (Tsjecho-Slowakije).

Op het dek van het schip van de DDR staat Erich Honecker.

bron 13

Op 1 april 2001 staat op de voorpagina van de Nederlandse krant *NRC* een artikel over een gebeurtenis in Amsterdam:

Honderd journalisten, vijftien cameraploegen en dertig fotografen uit binnen- en buitenland waren erbij. Van grote mediaconcerns als *Reuters*, *Associated Press*, de *BBC*, het Amerikaanse *ABC* en verslaggevers uit Spanje, Japan, Bulgarije, Engeland en België tot homobladen als de *Gay Times*, *Pink Paper* en *Diva*. Die belangstelling was precies de bedoeling. Natuurlijk, er waren vier hele blijde echtparen. Maar het door de *Gay krant* en het COC¹⁾ georganiseerde media-evenement had vooral tot doel een boodschap te verspreiden.

noot 1 Organisatie die zich inzet voor (de rechten van) homoseksuelen in Nederland.

Kenmerkende aspecten

Tijdvak 5

- het begin van de Europese overzeese expansie.
- het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling.
- de hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke Oudheid.
- de protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had.
- het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

Tijdvak 6

- het streven van vorsten naar absolute macht.
- de bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek.
- wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie.
- de wetenschappelijke revolutie.

Tijdvak 7

- rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen.
- voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme).
- uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme.
- de democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap.

Tijdvak 8

- de industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving.
- discussies over de 'sociale kwestie'.
- de moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie.
- de opkomst van emancipatiebewegingen.
- voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces.
- de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme.

Tijdvak 9

- de rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie.
- het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme.
- de crisis van het wereldkapitalisme.
- het voeren van twee wereldoorlogen.
- racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de joden.
- de Duitse bezetting van Nederland.
- verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering.
- vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme.

Tijdvak 10

- de verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog.
- de dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld.
- de eenwording van Europa.
- de toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen.
- de ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.